

A SZEMÉLYES SZUVERENITÁS ÉS KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉLMÉNYE

Hunyady György

az MTA rendes tagja, osztályelnök, professor emeritus,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
hunyadi.gyorgy@ppk.elte.hu

*A szuverén személyiség az önállóság és akarátér-
vényesítés prototípusa, melyhez az emberek
közelebb vagy távolabb állnak, egészen az el-
lenpontig: a kontrollmotívumot elfojtó, az ön-
értékelést romboló kiszolgáltatottságig. Az álla-
mi szuverenitás igazi letéteményese – a népfélség
elvét és az emberi jogokat érvényesítő – demok-
rácia, amely igényli és türi polgárai személyes
szuverenitását, még ha ezzel a tömegek nem is
élnék maradéktalanul. Magyarországon – rep-
rezentatív mintákon – a kiszolgáltatottság ki-
rívóan rossz társadalmi közérzetét tapasztaljuk,
ami feltehetően az elvárt szociális biztonság és*

*egyenlőség hiányából fakad. 2011 és 2012 között
is erősödtek a társadalomkép kritikai elemei – a
kontraszelekcio és pesszimizmus skálákon –, és
fokozódó fenntartás mutatkozott a pozitív ele-
mekkel szemben – a rendszerigazolás és opti-
mizmus skálákon. Ezt a mozgásirányt maguk-
ban nem magyarázzák a tradíciók, alighanem
a rendszerváltás óta végbement társadalmi
differenciálódás és politikai polarizálódás az oka.
A válságos közérzettel párhuzamosan viszont az
ún. demokratizmus skálán konstruktív elmoz-
dulások jelzik az állampolgári szuverenitás
erősödésének lehetőségét.*

A minap láthattuk a bravúros sportteljesít-
ményt, a csodálatos ugrást a légkör határáról
le a földre; előadásommal valami hasonló
történik, amikor az államközi viszonyok nor-
mavilágának szférikus magaslatából levetjük
magunkat az emberek viszonyainak élmény-
közeli mélységébe. A rendelkezésre álló limi-
tált időben öt tárgykörrel próbálok röviden
szólni:

- 1.) mi a személyes szuverenitás, a szuverén
személyiség és annak ellenpontja
- 2.) mi a viszonya az állam és polgárai szu-
verenitásának
- 3.) hol állnak a magyar állam polgárai a

szuverenitás-kiszolgáltatottság élménydi-
menziójában

- 4.) hogy társul a személyes kiszolgáltatottság-
élmény és a társadalmi viszonyok meg-
élése
- 5.) mi a konstruktív válasz a személyes ki-
szolgáltatottság társadalmi élményére.

Márai Sándor a *Füves könyvben* egy címszót
szentel a szuverén embernek. Szerinte „A szu-
veren ember, aki életét feltette az igazságok
hirdetésére és gyakorlására, melyeket megis-
merés minden következménnyel vállal... ki-
mondja a maga igazát, s aztán helyén marad,
utolsó pillanatig és vállalja mindazt, ami az

igazságból és a világ türelmetlen félreértéséi-
ből következik.” (Márai, 1943,177.)

Íme, ír rangos író a szuverén személyiség-
ről, ugyanakkor író ír erről az embertípusról:
tehát ennek közölt mondandójára, értékes
értékelkötelezettségére, befolyásolhatatlan
öntörvényűségére figyel. A pszichológus, ha
ezt a fogalmi konstrukcióhoz közelíti (amire
tudtommal eddig nemigen volt példa), akkor
ezt értéktartalmától igyekszik elvonatkoztatni,
ugyanakkor a szuverenitás terjedelmét
kitágítja a jellegzetesen öntörvényű magatar-
tásra, és szétszálaz három vonatkozást: magát
a magatartást, a helyzetet, amelyben ez fellép,
és az élményt, amely ezt kíséri, megjeleníti és
kiértékeli.

Szuveren az, aki korlátozás nélkül, illetve
korlátok letörésével önálló akarátát érvénye-
síteni tudja. A függetlenségnek és hatékony-
ságnak ehhez a kombinációjához természet-
esen szükség van magára a viszonyokat vál-
toztató vagy éppen fenntartó akaratra, a tu-
datossá tett és értékékként motiváló célokra, a
viszonyok átlátásával társuló belső konziszten-
ciára, az öntudattal vállalt következetességre.
A szuverenitás a tettekben, a magatartásban
kifejezésre jutó karakterjegy, aminek megje-
lenésében – *nota bene* kiváltásában és kialaku-
lásában – a cselekvő hatalmi helyzete, külső
inspirációi és gátjai közrejátszanak. A szemé-
lyes szuverenitásnak az elmondottak szerint
van élményjellege is, ami élesebben jelenik
meg, amikor a korlátozás veszélyeztetni látszik
a személy önállóságát szándékainak kialakí-
tásában, illetve akarátának érvényesítését a
gyakorlatban, ezáltal sérti a személy egyedi-
ségének és hatékonyságának érzését, önérté-
kelését, és így ellenhatást vált ki.

Ha ebben a hozzávetőleges leírásban van
igazság, akkor az akarát a szuverenitás fontos
alkotóeleme. Ám hiába van Nietzscheig

visszamenően a filozófikus-ideologikus em-
berképben az akarátának kitüntetett, időnként
már-már kultikus szerepe, valójában a kísér-
leti pszichológia gondolatrendszerében nehe-
zen kezelhető. Kornis Gyula 1919-ben a kí-
sérleti pszichológia első rendszeres hazai
összefoglalójában egy fenomenológiai jellegű
leírást adott az akarátáról, kiemelve annak
cél-tudatosságát, én-hez kötött aktus-jellegét,
és hogy „csak olyasmit akarhatunk, a mit
saját cselekvésünkől függőnek, tőlünk meg-
valósíthatónak gondolunk és érzünk.” (Kor-
nis, 1919, III/ 348.) Itt sajátos hangsúllyal, de
felbukkan a ma releváns kontroll gondolata:
motiváltak vagyunk arra, hogy ellenőrizzük
tetteink eredményét, preferált eredményért
hajtunk végre cselekedeteket, a tettek és ered-
mények összeillése adja a kompetencia és a
hatékonyság jó érzését, ez énünket is érinti,
de alapvető a megküzdési funkciója a külső
és belső környezettel való viszonyunkban
(Weary et al., 1993.). A pszichológusok tábo-
rában természetesen vannak olyan hangok,
melyek szerint a kontroll keresését és gyakor-
lását végül is az ön-lemére, a hatékonyság
kipróbálása motiválja, ami talán nem teljesen
általános, de bizonyos (mondjuk A típusú)
személyiségekre különösen jellemző lehet
(Strube – Yost, 1993). A tevékenységfolyam-
ban különböző fázisokban és minőségben
bukkan fel a kontroll motívuma; ezek közül
társas viszonylatban is különösen érdekes a
kontroll védelme, melynek jegyében az em-
ber döntési és cselekvési szabadságát védi.
Kifejezetten ellenhatást – reaktanciát – vált
ki az emberekből, ha választási szabadságukat
erővel vagy a befolyásolás nyilvánvaló szán-
dékával korlátozzák. Egyszerre csak kedvük
támad megtenni mindazt, amit a tiltás vagy
lebeszélés kizár, olyasmit is, amit egyébként
nem tennének. Még az a paradox helyzet is

előállhat, hogy az emberek saját korábbi döntésüket érzik szabadságuk korlátozásának, ismét máskor meghozott döntésük melletti kitartás, sőt az azt kikezdő információk elhárítása révén fejezik ki szabadságukat (Wicklund, 1974). Az emberek között – mint oly sok mindenben – különbségek vannak a kontroll-motiváció mértékében (Burger, 1993), és ezzel együtt járnak magatartási jellemzők is. Például a kontrollra erősebben motiváltak többnyire jobb teljesítményeket produkálnak próbára tevő helyzetekben, kevésbé fogékonnyak a konformizáló csoportnyomásra, sőt zsúfolt helyen kényelmetlenebbül érzik magukat. Ugyanők gyakrabban esnek a kontroll illúziójába (valójában véletlenszerű eredmények esetében, majd tévedésüket felismerve erősen elbizonytalanodnak), irreális optimizmus jellemzi őket a rájuk leselkedő veszélyek felmérésében, társas összehasonlítás keretében. Régtől, már az 50-es évektől vizsgált személyiségkülönbség, hogy ki hol találja meg az emberi sorsok, teljesítmények, tettek okát: az aktorban magában vagy a környezeti ráhatásokban (Phares, 1978). A belsőkontroll-beállítódás több kezdeményezést, határozottabb célratörést, nagyobb felelősségvállalást rejt magában, a külsőkontroll-beállítódás a bizonytalanság tudomásul vételét, bizonyos önfeladást, a felelősség elhárítását jelenti. A jobb helyzetű, magasabb státusú csoportok tapasztalata és várakozása – nem meglepő módon – a belső kontrollra inkább hajlamosít. E fogalmi körbe tartozik még a tanult tehetetlenség, amely a kontroll hiánya, elvonása vagy átadása következtében áll elő, tehermentesít a felelősség alól, de el is sorvasztja a hozzáértést, a kezdeményezést és az akaratot, esetenként kényeztet, de minden esetben kiszolgáltatottá tesz (Brehm, 1993). Zárójelenen utalok arra, hogy ma már a jogalkalmazás

is beleütközik a szándékosnak nem mondható, de személyes kontroll alatt nem álló esetekbe, amelyek pusztán megértése pszichológiai érzékenységet és hozzáértést kíván (Fennel, 2009).

Ha azt mondtuk, hogy az akarat pszichológiai tanulmányozása nem kimerítő, akkor hatványozottan áll ez a szuverenitás helyzeti háttérét képező hatalmi viszonyokra. Eric Dépret és Susan T. Fiske (1993) jegyzik meg ironikusan, hogy a szociálpszichológusok mint kulturált emberek úgy kerülnek a hatalom témáját, mintha az – nem a társadalmi berendezkedés alapvető viszonylata, hanem – valami gusztustalan dolog volna. És valóban, a szociálpszichológiai elemzések a személy hatalmát egy másik felett az esetek döntő többségében úgy fogják fel, mint egymásra hatást, melyben az egyik fél nagyobb befolyást gyakorol a másikra, mint az órá. Ez a közkeletű meghatározás kétségtelenül elasztikus, képes minden hatalmi forrást utólag számításba venni, és még a szituatív helyecseréket is utólag elkönyvelni. Dépret és Fiske azonban épp a személyek közötti, sőt a csoportok közötti egymásrahatás tartós keretként értelmezte a hatalmi viszonyt, melyet épp a kontroll fogalma révén azonosított: a felek egyike ellenőrzést gyakorol a másik sorsa, szükségleteinek és céljainak elérése, mindezek átélése felett, akaratának tehát a másik alá van vetve. Ez fennállhat a másik szándékától függetlenül, sőt annak ellenállása mellett is, de a másik fél erejét meghaladó döntésektől és a döntésekért viselt felelősségtől meg is válhat oly módon, hogy a viselt dolgai feletti kontrollt átengedi, és önként aláveti magát. A szociológia által tárgyalt – természetesen változatos és változó – hatalmi viszonyok értelmezhetőek e gondolatmenetben, a pszichológiai kísérletezés pedig nyer

egy független változót, melynek kihatásai módszeresen mérhetőek (Russel – Fiske, 2010).

A hatalmi helyzet kedvező feltétel a szuverén akaratérvényesítésre, a szemlélő (és átélő) számára fel is erősíti a szuverenitás benyomását. A hatalom birtokosa aktív ágens, és bizonyos hatalmi távolságon túl észlelt kontrollja és az ezzel járó észlelt felelőssége kontúrtalanul terjed ki az embereket összefűző együttműködés és eredmény teljes egészére. Ezzel kapcsolatos az utóbbi évtized egyik leginkább tanulságos kutatássorozata (Fiske, 2006), amely a társas megismerés társadalmi kontextusának felderítésére irányult, hogy milyen – aszimmetrikus – képet formálnak egymásról a hatalom birtokosai és az alávetettek. A felül lévők egy kategória egybemosódó, sztereotipizált figuráiként látják a lent lévőket, míg ez utóbbiak egyénített képet alakítanak ki a hatalom egyes birtokosairól. Paritásos csoportközi helyzetben a sokszoros egymásrautaltság jegyében a saját csoport tagjairól születik egyénített kép és a másik csoportról sztereotip általánosság. Ha a hatalmi hierarchiát a lent lévők – feszíti tovább gondolatok fonalát Russel és Fiske (2010) – úgy fogják fel, hogy a fent lévők csoportként összearának, akkor különösen fenyegetőnek élik meg a felettük gyakorolt kontrollt, és azt nem egyszerűen információkereséssel, hanem élénk, ellenséges érzelmekkel hajlamosak megválaszolni.

Előjáróban néhány vonással felvázoltuk a szuverén ember portréját, a pszichológiai megközelítések garmadáján átfutva érkezünk most el a kiszolgáltatottság jellemzéséhez. Ebben definíciószerűen a külső meghatározottság ténye és élménye, tudomásul vétele és általánosítása a lényeges. A mozgástér beszűkül, a célok szegényesek és rövid távúak, elérésükhöz akadálypálya vezet kétes eséllyel.

A kontroll, a felelősség, a szabadság elvesztése megfoszt a hatékonyság érzetétől, lerontja az önértékelést, optimista kilátások helyett kétségeket ébreszt, bizonytalanságba taszít és félelmekkel tölt el. Magatartási végletek járhatnak ezzel, az önátadó engedelmességtől a csüggedt visszahúzódáson át a zabolátlan ellenségességig.

Itt most csak a két pólussal foglalkoztunk, de a helyzet, a karakter és az én-élmény szövevénye ennél természetesen bonyolultabb. Engedjük meg, hogy szuverén személyiség is kerülhet kiszolgáltatott helyzetbe, mint ahogy szolgálkúvá vált emberek is betölthetnek nagy hatósugarú hatalmi pozíciót. Nehéz eldönteni, melyik a drámaibb. Szuverenitásban tobzódó önmenedzselők is szolidaritást vállalhatnak és érezhetnek az elesettekkel, mint ahogy a kiszolgáltatottság gyöttrő állapota is megedzhet kiemelkedő, markáns egyéniségeket. Nehéz eldönteni, hogy melyik a felemelőbb. A kiszolgáltatott sorsú, lemondó ember meglegedett és harmonikus lehet a maga keretei között, amint a nagyhatású invenciózus személy is érezheti magát végtelen szerénynek, hiszen maga fogja vissza erővel nehezen fékezhető ambícióit. Most azonban egy (ferde) dimenzióra koncentráljuk érdeklődésünket, és ezen bonyodalmakról nem szólunk.

Mindezek nyomán adódik második lényegi kérdésünk: *mi a viszony az állam és polgárai szuverenitása között?* A kettő között – bármily nehéz is ezt megragadni – bizonyosan van kapcsolat. Az állampolgárság bizton-ságot ad és jogokkal ruház fel, melynek fejében kötelezettségek hárulnak rám, és elfogadom a tevékenységem széles területére kiterjedt kontrollt. Működése kihat rám, gyarapodásában és veszteségeiben osztozom, ezek alakulását megőrzöm emlékezetemben, és ez

kötődésem erejétől függően identitásom részévé is válik. Személy és csoport áttételében nyilvánul meg kötődésem, ahogy vezetőjének, vezetőinek felnagyított alakját látom, és ahogy azonosságot érzek közösségével, mely jobb esetben egy kulturális egység, amely kiharcolta magának a kollektív önrendelkezés státusát.

Van egy nevezetes kísérlet, amely bizonyos értelemben a nemzet és az állam percepciójára is fényt vet. E kutatás azt ún. csoport-attribúciós torzítást tárta fel, amely szerint csoportok tetteinek hatását, teljesítményét, sikerét és balsikerét hajlamosak vagyunk az egész csoportra, teljes tagságára, tagjainak prototípusára rávetíteni, anélkül, hogy a döntések mechanizmusát, a csoport hierarchiáját, a tagok megoszoló szerepét tekintetbe vennénk. (Ahogy a személyek percepciójában a ráható külső feltételektől eltekintünk, úgy a csoportra nézve ennek belső feltételeire nem vagyunk tekintettel.) Amint tudományelötti előképét, a nemzetkarakterológiát, úgy magát a szociálpszichológiát is hatása alatt tartja a köznapi gondolkodásnak ez a tendenciája: aránytalanul jobban foglalkoztatja a népesség etnikai-nemzeti egységként való reprezentációja, az ezzel való azonosulás és a hozzá való kötődés, mint a népesség együttélésének formáját, rendjét megszabó állam reprezentációja, funkcióihoz és hierarchiájához fűződő érdekmotivált személyes viszony. De azért eredmények jelentkeznek ez utóbbival kapcsolatban is, például hogy milyen bizalmat élveznek az állami intézmények és a közélet szereplői, mitől függ megítélésük, a társadalmi közérzetben milyen szerepet játszik a procedurális igazságosság (vagy hiányának) érzékelése, hogy élnek az emberi jogok, és mi legitim a közgondolkodásban s mi motiválja a jogkövetést.

Az államra vonatkozó közfelfogásban – legalábbis, ahogy szólunk róla – ott bujkál

valami antropomorf, perszifikáló jelleg: nemcsak feje és szervei, de akarata, felelőssége, gondoskodó lelkiismerete, sőt becsülete is van. Ez a párhuzam segít annak közkeletű megértésében is, amit a jogi-politológiai szaknyelv szuverenitásnak jelöl. A szuverenitás az államnak a jogi ideák normatív világában elengedhetetlen attribútuma, ami az államok között annyiban egyenlőséget teremt, hogy ő gyakorol – az erőszak végső eszközével is – kizárólagos hatalmat a maga területén, e nagy szabadsága értelemszerűen azt jelenti, hogy ő visel felelősséget is társadalmának külső-belső békéjéért, szabályozott rendjéért. E szerepet egységben kell látnunk a népfélség, a népek önrendelkezésének elvével, amely az állam hatalmát valamiképpen a népből eredezteti, és a népakarattal legitimálja.

Ez a gondolati kapcsolat felsejlik abban a nemzetközi jogfelfogásban, amely – az Amerikai Egyesült Államok Bush-adminisztráció által 2002-ben és 2006-ban megfogalmazott biztonságpolitikai irányvételét és úgymond preventív önvédelmi gyakorlatát követve, annak érvanyagot szolgáltatva – az államokat megillető szuverenitást demokratikus berendezkedéshez és működésmódhoz köti. (Ez minden bizonnyal különb különbségtétel állam és állam között, mint amit a gyarmatbirodalmak korában a civilizált és nem civilizált országok között tettek, már csak azért is, mert az emberi jogok államhatárokon túl emelkedő nemzetközi képviselésével, ha motívumaiban nem is, de tartalmát és konzekvenciáit tekintve összhangban van (Anghie, 2009). Demokrácia is van sokféle, voltak és lesznek a közhatalmat erősen koncentráló demokráciák is, de valamennyinek közös ismérve, hogy benne – a választás szabályozott módján – ténylegesen a nép delegálja és vonja el a kormányzati hatalmat, ezáltal sakk-

ban is tartja a mindenkori kormányzatot, de egyszersmind meg is kíméli a kormányzatot és önmagát a hatalomváltás brutális megpróbáltatásaitól, amely a hagyományos és modern autokratikus berendezkedések velejárója. Túltekintve a választások gyakorlatán, a népuralom – jobb esetben – az egyének számára alapvető emberi jogokat általánosan biztosít. E lehetőségek és garanciák kiaknázása a demokráciák polgáraival szemben követelményeket támaszt, és rájuk nézve következményekkel jár, melyeket a pszichológia nyelvén a *tulajdonság* és *attitűd* nevekkel lehet írni, és le is írtak.

A szakmatörténeti jelentőségű Zevedei Barbu még az 50-es években a diktatórikus (úgymond *tekintélyelvű*) személyiséggel szembeállítva beszélt demokratikus személyiségről, aki flexibilitásával, megértésével, együttműködő szellemiségével tűnik ki, és fogad be és el másokat (Barbu, 1956, 106.). Ma már a demokratikus állam polgárának idealizált, elvárt és kialakítani kívánt figurájáról, értékeiről, felelősségtudatáról, kompetenciáiról gazdagodó szakirodalom szól. Szamba vett érzelmeinek egy középhosszú listája: „odafigyelő, aktív, független, szellemileg nyitott, tájékozott, megfontolt, toleráns, lojális és bátor” (Brader, 2012, 193.). Alighanem így hangzik a politika szférájában fellépő szuverén személyiség tulajdonságleírása.

Talán helyénvaló azonban, ha a demokratikus állam polgárával kapcsolatos leírásokat és elvárásokat szembevetjük azokkal a válaszokkal, amelyeket a politológus szerzők egy paradox kérdésre adnak: képesek-e a modern társadalmak néptömegei a népuralomban tevéleges és felelős szerepet játszani? (Borgida et al., 2009) Erre vannak igenlő és kételkedő válaszok, valamint óvatos közelítések, amelyek a pluralista demokrácia kényes

egyensúlyi rendszerében jelölik ki a néptömegek helyét, ám tekintettel ezek véges áttekinthetősére, motivációjára, cselekvőképességére is.

A demokratikus berendezkedés tömegekben rejlő feltételeit a szociálpszichológia kétféleképpen vizsgálta. Egyrészt – a demokráciák és a fasizmus világméretű harca idején némi pártossággal – csoportdinamikai laborkísérletekben, melyek az egyenlőbb és aktívabb csoporthelyzetek fölényét bizonyították az autokratikus hatalomcentralizációval szemben. E kísérleti irány sok lépésben tétélesen cáfolta a tömeglélektani esszéirodalom végtelen állításait, amelyek a 19. században induló tömegmozgalmaktól meghökölve – talán találó épp így fogalmazni – e tömegeket, a csoportokat, a demokratikus intézményeket épp az egyéni szuverenitás elveszejtésével vádolták.

Másrészt épp a talajukat vesztett, illetve elkényelmesedő tömegek önfeladása inspirálta azt a pszichológizáló társadalomkritikát, amelynek alaptéziseit jól fejezi ki két sztenderd mű címe: *A menekülés a szabadság elől* (Fromm, 1993) és *A magányos tömeg* (Riesman, 1983). Ezen gondolatfutatokkal végkonklúziójában rokon a közgondolkodás empirikus vizsgálatából fakadó gyanú, hogy a közemberek nézetei nem rendeződnek össze szisztematikus ideológiává, illetve a választások politikai pszichológiájának az a kikristályosodó tapasztalata, hogy a szavazópolgárt sok esetleges körülmény, személyes hatáskelés és érzelemmozgató szimbólum zavarja meg az információk tárgyszerű kiaknázásában és a racionális döntésben. Mindez együtt azt sugallja, hogy az emberek, a tömegek, a nép nem képesek kitölteni azt a teret, amelyet a demokrácia jogelvei és intézményei számuk-

ra felkínálnak. Nyomós érvek és tények szólnak azonban amellett, hogy az emberek a maguk köznapi módján – sztereotipizált világtévedésekkel – eligazodnak a társadalomban, meg tudják ítélni, hogy a dilemmákat számukra kívánatos módon, hogy kell eldönteni, érzelmeik nem csalják meg őket abban, hogy mi áll személyes és csoportos érdekükben, és miben áll a közjó.

Nem vitás, az ezredforduló mértékadó hatalmainak uralkodó politikai eszméiben – mint minden eszményben – lehetnek illuzórikus elemek, de az emberek lényegi-nembe-li egyenlőségének felvilágosult gondolata a 20. században ezzel együtt – vagy épp ezért – nagy győzelmeiket könyvelhet el – a nemzeti, bőrszín-, nemek és testi állapot szerinti, kulturális, vallási és politikai alapon – az elkülönülő csoportok felsőbbrendűségének hirdetésével és gyakorlatával szemben. Így van ez akkor is, ha van, ami a 20/21. század fordulóján az ún. piacgazdasági demokráciákban a politikai érdeklődést, aktivitást, eszmei elkötelezettséget lanyhábbá teszi, és ezzel hozzájárul a társadalmi közérzet tendenciá-szerű romlásához.

A társadalmi közérzet kirívóan rossz Magyarországon, ezzel a ténnyel kell szembenéznünk akkor, amikor arra a kérdésre keresünk választ, hogy a szuverenitás-kiszolgáltatottság dimenziójában mit élnek át hazánk polgárai. Kirívónak kell minősítenünk e reflexív lelki állapotot akkor is, ha tekintetbe vesszük a világtendenciákat, Európa gazdasági instabilitását, a rendszerváltó régió atmoszféráját, a hazai történeti-kulturális milióból eredeztető „magyar lelkiállapotot”, és a megelőző évek szisztematikusan gyűjtött empirikus tapasztalatait – egyaránt és együtt. Évek hosszú során az affektív irányba forduló társadalomlélektan eszközeivel országos reprezentatív mintá-

kon végzünk vizsgálatokat, és már 2008-ban úgy tűnt, hogy közérzeti mélyponthoz érkezünk, de 2010 sem hozott trendfordulót (aminek érzékelése maga is erősíti a társadalom mélybe húzó örvénylését). Az emberek úgy érzik, hogy egyénileg és együtt nem tudják kontrollálni sorsuk alakulását, viszonyaiknak nincs biztonságot és békét adó, igazságos és igazolható rendje, helyzetképük leromlik, és kollektív önértékelésük zaklatott. Nézzük ennek a jelenségét.

A spontán gondolatársítások nyomába szegődve kérdeztük meg a vizsgálati személyeket, hogy a *Magyarország* szóról mi jut eszükbe. Értelemszerűen a minta több mint felénél a haza, otthon, lakhely áll az első helyen, ám az első három asszociáció 44%-át teszi ki a bizonytalanság, kilátástalanság, a létbiztonság hiánya, további 23% szól a szegénységről, nélkülözésről, és ehhez az arányhoz közelít a szomorúság és félelem spontán említésének gyakorisága is. Ha kifejezetten az érzelmekre koncentrálnak, és listát kínálnak a vizsgálati személyeknek, akkor 74%-uk állítja, hogy szomorúságot vált ki belőle az ország hívószava, és 65% tagadja azt, hogy lelkesedést váltana ki. (Zárójelben jegyzem meg, hogy pártállás szerint mutatkoznak eltérések, de az érzések teljes kínálatát tekintve mindenütt ezek a domináns válaszok.)

A társadalmi közérzet vizsgálatának szokványos módszere a „szubjektív jóllét” személyes megnyilatkozásainak összegzése kiterjedt (jobb esetben országos reprezentatív) mintán. De ezen túlmenően informatív az is, ha megtudjuk, hogy a vizsgálati személyek hogy látják környezetük és generálisan a társadalom érzésvilágát és ennek alakulását. Az általuk spontán módon említett érzés mindenekelőtt a pesszimizmus (47%), amit a félelem, a félelem a jövőtől, a munkahely elvesztésétől

(halmozottan 20%), valamint az általában vett, illetve az anyagi bizonytalanság (16%) követ. Mindez a csalódással és fásultsággal együtt egy nyomasztó és zaklató összképet mutat, melyhez képest a országos reprezentatív minta törpe kisebbsége, 4%-a lát említésre méltó pozitívumot. Az érzésvilág megragadásának más módja, ha általunk kijelölt dimenziókban, ötfokú skálán kérünk választ arra, hogy „Milyen manapság az emberek közérzete?” (1. táblázat)

Mint látható, a zárt kérdés esetén is egyöntetűen és egyértelműen a negatívumok dominálnak (mindenekelőtt a kiábrándultság és szorongás), és elvitatják az összes pozitívumot (különösképpen az elégedettséget és a derűt). Tartalmilag ezekkel teljesen egybehangzó eredmények születtek, amikor azt kérdeztük, hogy milyen változások mentek végbe az utóbbi öt-tíz évben (leginkább az elégedettség, a vidámság és az optimizmus csökkent). Amikor a vizsgálati személyek nem zárt skálákon nyilatkoztak, hanem maguk választották meg szavaikat, akkor 42% mondta tömören, hogy az emberek közérzete „egyre rosszabb”, továbbá pesszimizmusról, kilátástalanságról, kiábrándulásról szólnak, ugyan-

akkor 4% alatt marad azok aránya, akik bizalomról és egyéb pozitívumokról beszélnek.

Megkíséreltünk nyomába eredni, hogy a társadalom érzelmi atmoszféráját alkotó egyes érzelmi állapotokat a kérdezettek mihez kötik. Az elégedettség forrásaként elsősorban gazdasági tényezőket jelölnek meg; az anyagi helyzetet, a béreket, a megszorításokat, a munkanélküliséget és az ország gazdaságát (ez mind együtt teszi ki a válaszok 56%-át). Ehhez képest második sorba szorulnak a kormányzati politikával, a demokráciahiánnyal, illetve a nemzetközi megítélésével kapcsolatos fenntartások (együtt 25%) A lázongó tiltakozás indítékai között a kérdezettek szerint a gazdasági- és jogpolitikai kormányzati aktivitás már nagyobb helyet foglal el (a válaszok 75%-a), az ezen túlnyúló gazdasági bajok és társadalmi egyenlenségek mellett. A félelem tárgya gazdasági természetű: mindenekelőtt a munkahely elvesztése, és a szegénység, a létbiztonság hiánya, az otthont is veszélyeztető adósság, a további megszorítások, az államcsőd réme (erre vonatkozik a válaszok 81%-a). A pozitív érzések (mármint az elégedettség, öröm, remény, törekvés) akkor lépnek fel, mondják a kérdezettek, ha az emberek idő-

SPONTÁN GONDOLATTÁRSÍTÁSOK

Magyarország hívószóra

A haza, otthon, lakhely után

- 44% bizonytalanság, kilátástalanság, létbiztonság hiánya
- 23% szegénység, nélkülözés
- 20% szomorúság, félelem

Az emberek érzései hívószóra

- 47% pesszimizmus
- 20% félelem a jövőtől, a munkahely elvesztésétől
- 16% anyagi bizonytalanság

1. táblázat

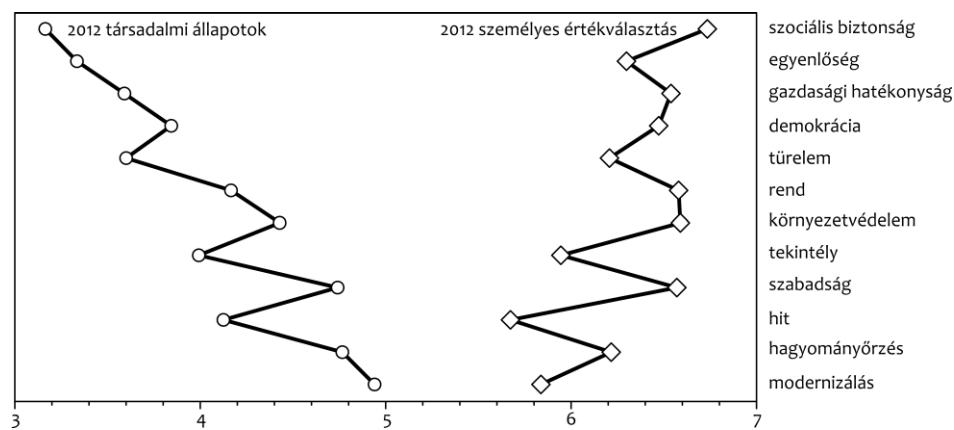
szakosan és viszonylagosan úrrá lesznek az aktuális és fenyegető bajokon. Ekkor 10%-nál többen állítják, hogy manapság nincs remény, öröm, sőt 40%-hoz közelít azok aránya, akik úgy látják, hogy az emberek semmivel nem elégedettek.

Személyes érzéseikről szólván a vizsgálati személyek nem a közéletben, hanem a család szűkebb perspektívájában szólnak elégedettségről, és találnak örömet (miközben ezt az anyagi esélyek, a megtakarítások hiánya veszélyezteti). Ugyanakkor kitüntetett figyelmet érdemelnek az országgal, hazánkkal kapcsolatos – előljáróban egy ponton már érintett érzelmek és ítéletek. Minden összehasonlításban és minden előzményhez képest halványul a büszkeség említésének gyakorisága, alig haladja meg az 50%-ot, ám a szégyenérzetet zömmel tagadják. Szerény mértékben, de túlsúlyba jut az a vélemény, hogy a magyar történelem különb másokénál, jobb lenne a világ, ha a magyar befolyás nagyobb lenne, és egyidejűleg az is, hogy a magyarokat mások tisztelik, illetve az is, hogy nem tartják sokra.

Tanulságos szembevetni a vizsgálati személyek vállalt értékpreferenciáit és arra vo-

natkozó percepciójukat, hogy az értékek hogyan érvényesülnek ma a társadalomban.

Az utóbbi években a reprezentatív mintákon végzett kutatásainkban rendre a *szociális biztonság* értéke emelkedik ki, amit szoros egymásutániságban a *rend*, a *környezetvédelem* és a *szabadság* és *gazdasági hatékonyság* követ. Ebben az élbolyban vannak apró hullámverések, de a *szociális biztonság* primátusa szilárd (így van ez azzal együtt, hogy e „tagadó értékek” igénye minden ponton nő, különösképpen a szilárd preferenciasor közepén elhelyezkedő *hagyomány* és *szabadság*, valamint a sorzáró *hit* konzervatív értékmin-tázata esetében). Mindennek hátteret az ad, hogy a minta hogy ítéli meg ugyanezen értékek érvényesülését a társadalomban, a kívánatos és a tényleges között mely pontokon mutatkoznak a legnagyobb feszültségek. A hétfokú skálán ez évben óriási a különbség a *szociális biztonság* tekintetében (3,57) Egy jó fél fokkal követi ezt az *egyenlőség*, a *gazdasági hatékonyság* és a *demokrácia* igényének és valószínűségének eltérése. Az igényekhez mért legnagyobb, változtatásra ösztönző hiányt ezek terén érzélik.

1. ábra • A személyes értékek és a társadalmi állapotok feszültsége, 2012. Országos reprezentatív mintán született átlagok hétfokú skálán

És íme, ekkor már itt tartunk a negyedik kérdés érdemi vizsgálatánál: *a társadalmi viszonyok milyen megítélése társul a kiszolgáltatottság személyes élményéhez, és ez milyen lehetőséget az ebből való kilábaláshoz?*

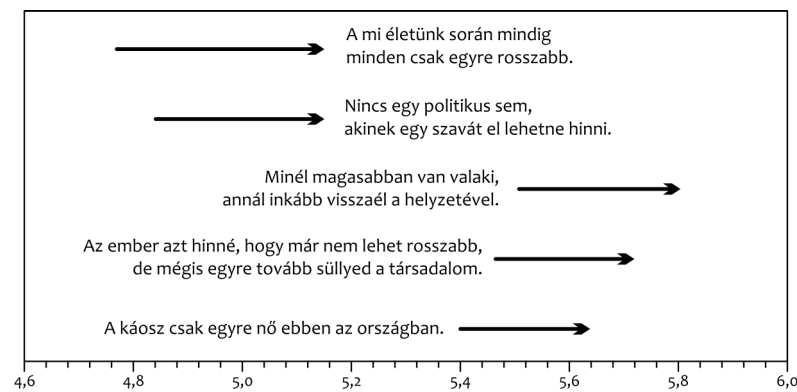
Az igények és közállapotok megélt feszültségeiben benne rejlik a társadalom kritikája: arra vállalkoztunk (arra vállalkozunk immár tíz éve), hogy feltárjuk, felszínre hozzuk a fennálló viszonyok értékelését, elfogadását *versus* elvetését. A ötven itemből álló skála két, egymással összefonódó faktora – a kontraszelekció és a pesszimizmus – az utóbbi három évben növekvő egyetértéssel találkozik.

Hagyományosan ez a közgondolkodás domináns iránya, ami a korszakos 2010 után is csak erősödik. 2012-re fordulva az egyetértés különösképpen nőtt azzal kapcsolatban, hogy „A mi életünk során mindig minden csak egyre rosszabb”, „Nincs egy politikus se, akinek egy szavát el lehetne hinni”, „Ki minél magasabban van, annál inkább visszaél a helyzetével”, „Az ember azt hinné, hogy már nem lehet rosszabb, de mégis egyre tovább süllyed a társadalom”, „A káosz csak egyre nő ebben az országban.” Ezek a csalódás és

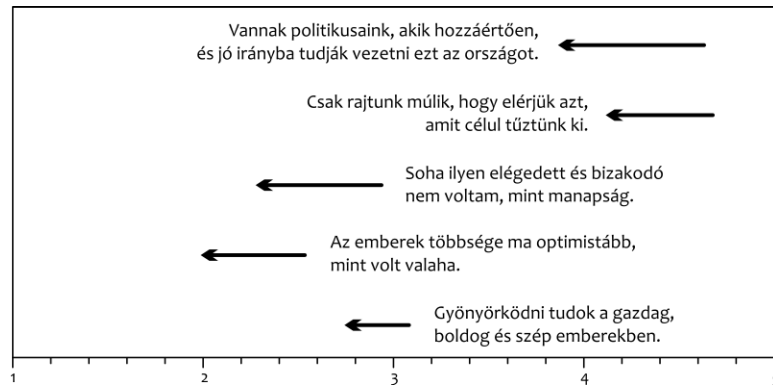
kétségbeesés tételei, melyek közül változatlanul magaslik ki a társadalmi polarizálódás észlelése (A gazdagok gazdagodnak, és a szegények csak szegényednek”), amit is nem éreznek legitimnek („A siker itt nem a munkától, hanem a kapcsolatoktól függ”, „ki minél magasabban van, annál inkább visszaél helyzetével”, „Ha megvakarod egy gazdag ember múltját, akkor biztos van benne valami disznóság.”) Az attitűdnyaláb széles körben találkozik növekvő egyetértéssel, a fennlévők kritikája erősödik, miközben fennmarad, ha kissé halványul is a lennlévők pártolása, mármint hogy „Aki tisztességes, az szegény marad” és „Nem azok nélkülöznek, és veszítik el életkedvüket, akik erre rászolgáltak”.

A skálarendszer másik két összefonódó faktora a rendszerigazolás és a pesszimizmus nézeteit öleli fel, melyekkel kapcsolatban a kormányváltás előtt is volt fenntartás, és ez 2010 után tovább nőtt.

A legnagyobb negatív irányú változás azzal kapcsolatban ment végbe, hogy „Van olyan politikusaink, akik hozzáértően és jó irányba tudják vezetni az országot”, ezt követi, hogy „Csak rajtunk múlik, hogy el-

2. ábra • Kontraszelekció és pesszimizmus tételek fogadtatása, 2011 és 2012. 2011: a kiindulópont; 2012: a nyíl hegye – hétfokú skálán.

3. ábra • Rendszerigazolós és optimizmus tételek fogadtatása, 2011 és 2012.
2011: a kiindulópont; 2012: a nyíl hegye

érjük azt, amit célul tűztünk ki”, „Soha ilyen elégedett és bizakodó nem voltam, mint manapság” és „Az emberek többsége ma optimistább, mint volt valaha”. Ez utóbbiak is jó fél fokkal kisebb egyetértéssel találkoznak ma, mint akár csak egy évvel ezelőtt. Korábban az attitűdnyalábbal kapcsolatos vélemények megoszlottak és kiegyenlítődtek, 2012-re azonban a mintaegész válasza határozottan a derűlátás, az önerőre támaszkodó versenyszellem és a gazdasági-politikai elit ellenében billent el. A mélypontot korábban is, ma is az utóbb idézettek, a személyes és társadalmi optimizmus tételei képezték, harmadikként pedig az amerikai „Gyönyörködni tudok a gazdag, boldog és szép emberekben”.

Nem tanulság nélküli, hogy a minta egésze és különböző csoportjai milyeneket vonnak le. Olyan összegző kérdésekkel kapcsolatban, hogy a magyar társadalom igazságos-e, van-e mindenkinek boldogulási esélye, jól működik-e a politikai rendszer 2011-ben is, negatív irányba billent el a vélemények mérlege (7 fokú skálán 4 fok alá), 2012-re erőteljesebben jelentkezett (a 7 fokú skálán 3 fok alatt). Ennek jegyében radikális változások

igénye jelentkezett 2011-ben 4,8-as, idén már 5,4-es skálaértékkel.

Két nagyon is különböző oknál fogva várhatnánk ennek ellenkezőjét. Egyrészt, az állami szuverenitás kontinuitását nélkülöző fejlődésment és a bolsevik uralom kiterője után Magyarország 1989 után elnyerte a piacgazdasági demokrácia állapotát, ami elvben a személyes és kollektív szuverenitás kiteljesedését jelenthetné. Másrészt, a szociálpszichológia savanyú társadalomkritikai irodalma szerint (amelybe mindenekelőtt a szociális dominancia és a rendszerigazolós tanai tartoznak) a hatalmon lévők és a kiszolgáltatottak valamiféle együttműködése a demokrácia viszonyai között is fennmaradó-fellépő társadalmi egyenlőtlenségeket is legitimizálja, elfogadhatóvá teszi és stabilizálja. Mindkét várakozásban csalódnunk kell. Manipulatív legitimációs mítoszok jelentkezését tagadni nem lehet, de a rendszerigazolós csak sporadikus jelei vannak, és – láthattuk – az emberek igazságtalannak mondják és korlátozóknak élik meg a fennálló viszonyokat. A posztkommunista országokban szerzett kirívó tapasztalat (nem utolsósorban az általunk korán

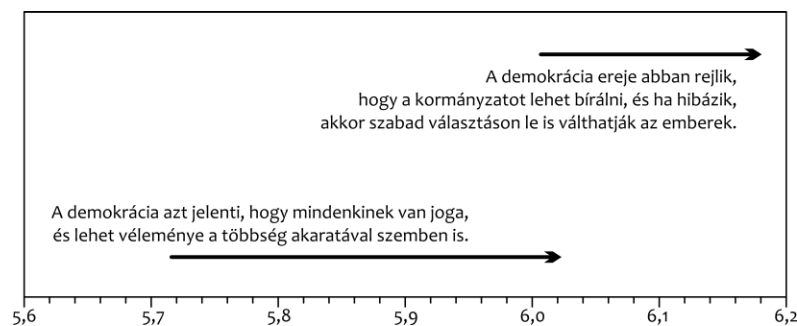
feltárt kontraszelekciónak élmény regisztrálása) Aleksandra Cichocka és John T. Jost (2012) recens összefoglaló tanulmánya szerint abból fakad, hogy e régióban a panasz és a cinizmus kultúrája fékezi a friss rendszer nyílt igazolását, a letűnt rendszer iránt nosztalgiaát hozoznak az idősb korosztályok, és épp e letűnt rendszer maradványa az a tanult tehetetlenség, amely (a piacgazdasági demokrácia dinamikájától eltérően) az állami gondoskodás biztonságára vár, és tartózkodik a politikai érdekérvényesítéstől. Ezek nem irreleváns szempontok, de meglehetősen súlytalanok ahhoz képest hogy 1.) maga a nagyléptékű, gyors rendszerváltozás óhatatlanul érték- és legitimációs zavarral jár, 2.) olyan új társadalmi egyenlőtlenségek következtek be, amelyekre se egyéni, se kumulált társadalmi szinten nem lehet meritokratikus magyarázatot találni, 3.) a változás nemzetgazdasági szempontból visszaesssel (is) járt, és nagy tömegek egzisztenciájában okozott kárt, meg is semmisíthette azt, míg a frissen támadt éltek sem érték el az új összehasonlítási szintként kínáló nyugati sztenderdeket, 4.) a rendszerváltást követő kormányok egyike sem teljesíti, hogy az elvárt szinten megőrizze az elementáris jóléti gondoskodást, és fenntartsa az államgazdasági egyensúlyt, ami demokratikus viszonyok között felpörgette a politikai váltógazdaságot, végsőkig élvezve a politikai ellentéteket, 5.) ezek repedéseiben felszínre törtek antiegalitáriánus törekvések, amelyeknek a második világháború utáni világrendszer erőterében nem volt morális és jogi léte lehetőségük sem. Mindezzel együtt az lenne kész csoda, ha a régióban és Magyarországon gazdasági és politikai rendszer igazolása könnyűszerrel és töretlenül jelentkezett volna, és jelentkezne.

Bármi legyen is a társadalmi közérzet hanyatlásának, a kiszolgáltatottság tömeges

érzetének alapja, konzekvenciája többféle lehet. E közérzet betokosodása járhat lemondással, önfeladással, tartós anómiával, vagy ellenkező irányban, az erősen motivált kritikus társadalomkép irracionális indulatokat szíthat, és destruktív fejleményekbe is torkollhat. Egyelőre azonban a kiforratlan állapotban benne rejlik a demokrácia megerősítésének konstruktív lehetősége is. Most, alkalmazott terminológiánkkal szólva, az emberek – a demokrácia kereteiben számukra felkínált teret kitöltve – visszavehetik a kontrollt soruk, életfeltételeik és belviszonyaik felett, megélt kiszolgáltatottságukból több erőt merítve a szuverén akaratérvényesítéshez.

Ennek vizsgálatára egy huszonöt itemből álló skálarendszert dolgoztunk ki és vezettünk be az utóbbi három évben. Két, alkalmasint összefonódó faktor a demokratikus viszonyok leírását kínálta, egyrészt a közérdek érvényesülését, másrészt a polgároknak az államhoz és egymáshoz fűződő viszonyát érintve. Ezek tételeivel a minta rendre egyetértett, 2010 óta is növekvő mértékben.

2012-ben a legnagyobb egyetértéssel találkozott egyrészt, hogy „A demokrácia ereje abban rejlik, hogy a kormányzatot lehet bírálni, és ha hibázik, akkor szabad választáson le is válthatják az emberek”, másrészt, hogy „A demokrácia azt jelenti, hogy mindenkinek van joga, és lehet véleménye a többség akaratával szemben is.” Ezek az itemek a 7 fokú skálán 6-os értéket nyertek, a jogtudat figyelemre méltó elmozdulása, hogy ugrásszerűen közéjük kerül, hogy „Az állatoknak mint élőlényeknek kijárnak bizonyos jogok”, valamint ugrásszerűen megközelíti őket a szkeptikus gondolat, hogy „Aki jól ismerik a törvényeket és jogszabályokat, azok nemegyszer a maguk javára fordítják azokat a többi közemberrel szemben.”

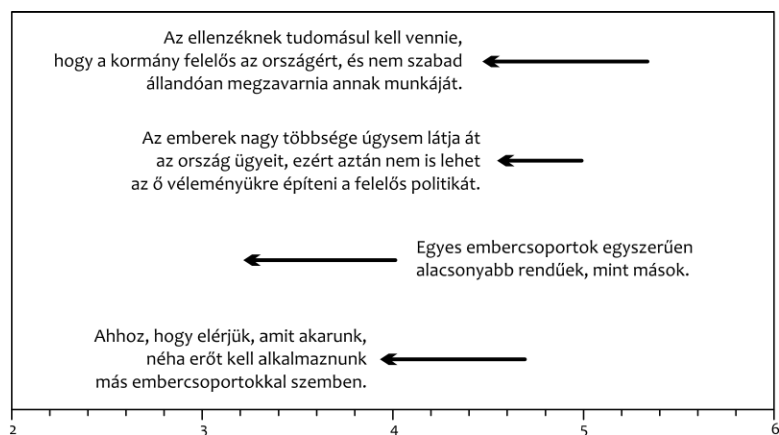
4. ábra • Demokráciába vetett hit tételek fogadása, 2011 és 2012.
2011: a kiindulópont; 2012: a nyíl hegye.

Ezzel szemben évről évre csökken az egyetértés, nő az elutasítás két másik faktorba tartozó itemek zömével kapcsolatban. 2010-ben elkülönült egy véleménynyaláb, amelyet mint „erős államot” címkéztünk, ennek kritikus pontjain a visszafogott elfogadás 2012-re mérsékelt elutasításba fordult át.

Így különösen azzal kapcsolatban, hogy „Az ellenzéknek tudomásul kell venni, hogy a kormány felelős az országért, és nem szabad állandóan megzavarni annak a munkáját”, de a tekintetben is, hogy „Az emberek nagy

többsége úgyse látja át az ország ügyeit, ezért aztán nem is lehet az ő véleményükre építeni a felelős politikát.”

A 2010-ben elkülönült további faktor az erő és egyenlőtlenség motívumait érintette, ennek több, korábban is fenntartással kezelt iteme 2012-ben még nagyobb elutasításba ütközött. Mindig is a mélypontot jelentette a tétel, hogy „Egyes embercsoportok egyszerűen alacsonyabb rendűek, mint mások”, valamint ehhez csatlakozott egy másik: „Ahhoz, hogy elérjük, amit akarunk, néha erőt

5. ábra • Az erős kormány, illetve társadalmi megkülönböztetés tételek fogadtatása, 2011 és 2012. 2011: a kiindulópont; 2012: a nyíl hegye; hétfokú skálán.

kell alkalmazni más embercsoportokkal szemben”.

Mindezen változások összképéből talán nem elhamarkodottan következtetünk arra, hogy az általános közhangulat leromlásának és a társadalomkritikai felhang felerősödésének idején – legalábbis a közjogi felfogás vértelen területén – mutatkoznak a szó tág értelmében demokratikus tendenciák a közgondolkodásban.

Ennek tudatában – befejezésül – figyelmet érdemel a jövőbe mutató remények egy különösen szenzitív társadalmi területe. Az imént tárgyalt skálarendszer egy kvázi töltelékelemként szerepelt az a helyzetértékelő állítás, hogy: „A mi demokráciánkban mindenki egyenlő esélyt kap az oktatásban és a gyógyításban”. Ennek elutasítása (a hétfokú skálán a FIDESZ-szavazók körében 3 feletti, másoknál ez alatti szinten) általános. E ponton indokolt felidézni a szabad gondolatársítások láncolatát, melyről érintőlegesen volt szó. Arra a kérdésre, hogy mi kapcsolódik fejükben az „élet értelme” kifejezéshez, a válaszok 57%-a utalt a családra és ezen túl 37%-a konkrétan a gyerekekre, unokára. Ha a „gyerek jövőjére” kérdezzük, és kérdeztünk, akkor is visszaköszön, hogy ez a reményforrás, és ha a válaszok harmada bizonytalanságra és kilátástalanságra utal, mégis ezt meghaladó választómeleg mutat a „tanulásra, tudásra, iskolára”. És a kör bezárul, ha a hívószó „tanulás” mert ekkor az asszociációk jórészt a tudásra, a tanulás szükségességére és a válaszok zöme (43%) a tanu-

lás révén adódó lehetőségekre, az érvényesítésre vonatkozik, amihez még hozzájárul az a 10–10%, amely ebben látja a megélhetés és a jobb munka előfeltételét. A mély keserűség közérzetében tehát a gyerek, a tanulás, a jobb esélygondolatlanca dereng fel mint kapaszkodó. A közjó mércéjét maga elé tartó demokrácia az oktatás ügyét aligha hagyhatja magára, rendszerét nem metszheti vissza, kisugárzását nem koncentrálhatja szűk rétegekre, se anyagi kényszerek, se szellemi túlnyomás hatása alatt.

Machiavelli azt tanácsolta egykor a fejedelmeknek, hogy a köznép ne fordítsa maga ellen, mert ez végzetes atmoszférát szül (pedig ekkor még a demokráciának csak halvány előképei villództak itt-ott a feudális társadalomban). Tanácsa szerint az elnyomástól tartó nép megelégszik azzal, ha szerény vagyont és asszonyát nem háborgatja. Az idők változnak, az asszonyok ma már a szuverén állammal szemben nem szorulnak különleges védelemre, lévén egyenlő jogaikért kiálló honpolgárok és az elbürokratizálódott hatalom kevésbé vérből. Ám ez a kétnemű nép az élet értelmét jószerivel a gyermekeiben és a tanulásban találja meg, és vagyonán kívül ezek háborgatását nem bocsátja meg – amikor az állam a tőle kölcsönzött szuverenitást rajta esetleg így gyakorolja.

Kulcsszavak: *szuverén személyiség, kontrollmódtívum, kiszolgáltatottság, a társadalmi közérzet dinamikája, kontraszekció, rendszerigazolás*

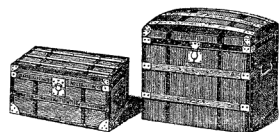
IRODALOM

- Anghie, Antony (2009): Rethinking Sovereignty in International Law. *Annual Review of Law and Social Science*. 5, 291–310. DOI: 10.1146/annurev.lawsocsci.4.110707.172355
- Barbu, Zevedei (1956): *Democracy and Dictatorship. Their Psychology and Patterns of Life*. Routledge,

London • <http://ia700604.us.archive.org/30/items/democracydictatoo00arb/democracydictatoo00arb.pdf>

Borgida, Eugene – Federico, C. M. – Sullivan, J. L. (eds.) (2009): *The Political Psychology of Democratic Citizenship*. Oxford University Press, Oxford.

- Brader, Ted (2012): The Emotional Foundations of Democratic Citizenship. In: Berinsky, Adam J. (ed.): *New Directions in Public Opinion*. Routledge, New York, 193–216.
- Brehm, Jack W. (1993): Control Motivation: Theoretical Perspectives. In: Weary, G. – Gleicher, F. – Marsch, K. L. (eds.): *Control Motivation and Social Cognition*. Springer, New York, 3–32.
- Burger, Jerry M. (1993): Individual Differences in Control Motivation and Social Information Processing. In: Weary, G. – Gleicher, F. – Marsch, K. L. (eds.): *Control Motivation and Social Cognition*. Springer, New York, 203–219.
- Cichocka, Aleksandra – Jost, John T. (2013): Stripped of illusions? Exploring System Justification Processes in Post-Communist Societies. *International Journal of Psychology*. (in press).
- Dépret, Eric – Fiske, Susan T. (1993): Social Cognition and Power: Some Cognitive Consequences of Social Structure as a Source of Control Deprivation. In: Weary, G. – Gleicher, F. – Marsch, K. L. (eds.): *Control Motivation and Social Cognition*. Springer, New York, 176–202.
- Fennel, Lee Anne (2009): Willpower and Legal Policy. *Annual Review of Law and Social Science*. 5, 91–114.
- Fiske, Susan T. (2006): Mások irányítása. A hatalom hatása a sztereotipizálásra. In: Hamilton, D. L. – Fiske, S. T. – Bergh, J. A. (eds.): *A társak és a társadalom megismerése*. Osiris, Budapest. 292–314.
- Fromm, Eric (1993): *Menekülés a szabadság elől*. (ford. Bíró Dávid) Akadémiai, Budapest
- Kornis Gyula (1919): *A lelki élet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- Márai Sándor (1943): *Füves könyv*. Révai, Budapest, 214.
- Phares, E. Jerry (1978): Locus of Control. In: London, Harvey – Exner, John E. Jr. (eds.): *Dimensions of Personality*. Wiley, New York, 263–304.
- Riesman, David (1983): *A magányos tömeg*. (ford. Széleányi Iván) Közgazdasági és Jogi, Budapest
- Russell, Ann Marie – Fiske, Susan T. (2010): Power and Social Perception. In: Guinote, Ana – Vescio, Theresa K. (eds.): *The Social Psychology of Power*. Guilford, New York, 231–250.
- Strube, Michael J. – Yost, John H. (1993): Control Motivation and Self-appraisal. In: Weary, G. – Gleicher, F. – Marsch, K. L. (eds.): *Control Motivation and Social Cognition*. Springer, New York, 220–254.
- Weary, Gifford – Gleicher, F. – Marsch, K. L. (eds.) (1993): *Control Motivation and Social Cognition*. Springer, New York,
- Wicklund, Robert A. (1974): *Freedom and Reactance*. Erlbaum, Potomac

NYELVI SZUVERENITÁS A NEMZETI NYELVEK ÉS KULTÚRÁK VÁLTOZÓ HELYZETE AZ ÖNRENDELKEZÉS ÉS AZ IDENTITÁS ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN

Balázs Géza

egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Mai Magyar Nyelvi Tanszék
balazs.geza@gmail.com

Amikor a nyelvhasználatról mint a szuverenitás (önállóság, függetlenség) megnyilvánulásának jeléről beszélünk, csak nagy nyelvi versenyről és folyamatos egyenlőtlenségekről szólhatunk. Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, határozottan kijelenthetjük: ember és ember, ember és közösség, közösség és közösség közötti kapcsolatokban a nyelv csak részben szolgálja a gondolatközlést, az információcserét, jóval nagyobb részben a gondolatretjtést, valamint a különféle függelmi/hatalmi viszonyok bonyolult jelölését. A nyelvhasználat a hatalmi játéktér, s így a szuverenitás egyik legkedveltebb területe (Vö. Tóth, 2006.).

Megállapítások, tézisek

Nyelv és szuverenitás kapcsolatában a következő problémákat érinthetjük. Az európai gondolkodásban a reneszánszig a nyelv és a nép történetét azonosnak tekintették. A reformáció indította el a saját nyelvek felértékelését. A nemzetállamok, a nemzeti ideológiák pedig különleges ismérvvé tették a nemzeti nyelvet. Egyes országokban sikertör-

ténetnek számítanak a nyelvi modernizációk (nyelvújítások), másutt hírből sem ismerik ezeket. A többnyire standardizált nemzeti nyelvekkel (államnyelvekkel) szembekerültek a nem standard nyelvek és nyelvváltozatok. A világ népei túlnyomó részének nincs önrendelkezése. A világ nyelveinek többsége nem nemzeti, hanem etnikai, csoport vagy egyéni identitást fejez ki. A világ nyelveinek többsége kisebbségben van. Pedig a nyelv és a nyelvben kódolt kultúra fennmaradását csak az önálló, független államnyelv (nemzetállam) vagy a nagyon sok szabadsággal, lehetőséggel biztosított egyéb nyelv tudná garantálni. A 20. század utolsó évtizedében ezt fölismerve kezdtek el foglalkozni a kisebbségi kultúrák és nyelvek megőrzésével.

A nemzeti és a nemzetek feletti identitás számos alkalommal és területen ütközik. Ez a nyelvhasználatban is megfigyelhető. A magyar kultúra és identitás erősen nyelvközpontú. Ám a magyar nyelvet beszélők mintegy 30%-a kisebbségi helyzetben van, szuverenitásuk korlátozott, őket a nyelvi szétfejlődés, az asszimiláció fenyegeti. Az általánosan